

Личността в алтернативата битиен модус

Даниела Дерменджиева

Един от най-важните въпроси на човешкото битие е въпросът за същността на собствената ни природа. За някои личности отговора на този въпрос се явява смисъл и цел на съществуването.

Различните концепции за човешката същина естествено концептуализират различни заключения, относно значението на човешкия живот (7, 8, 10).

Може да се каже, че дълги години науката не е разполагала с детайлизирано знание за природата на човека, сравнено със съвременността.

В своето историческо утвърждаване природните и историко-хуманитарните науки – физика, биология, химия, кибернетика, психология, археология, социология, история са натрупали огромна информация за поведението на човека.

Макар и противостоящи, възгледите за човека намират конкретен израз в психологически теории от по-ново време. По пътя на своето еволюционно и историческо утвърждаване човешкият индивид търпи метаморфозите на социалната система. В този процес с особена острота се проявява **противоречието между вложените в човека природни инстинкти и обществено детерминираните очаквания към човешкото съществуване.**

Макар, че някои от потребностите като глад, жажда, секс са общи за хората, чертите обуславящи разликите в човешките характери, като обич и омраза, стремеж към власт или склонност към подчинение, са продукт на социалната еманципация.

Оказва се, че природата на индивида, пристрастията и вълненията му са резултат от културното развитие и изобщо самият човек е постижение на усилията на човечеството, чиито описания се наричат история от културни модели.

Масивността на **акултурацията на човешкия род** не може да избегне някой присъщи механизми и закономерности на човешкото битие (4).

Основната ценност на човешкото всекидневие е задоволяването на жизнените потребности и определяването на света, т. е. производството е заместило творчеството на индивида.

Психологическото познание позволява тезата, че в личността действат определени и непроменливи фактори:

- *необходимостта на личността да отговори на психологически мотивираните стремежи;*
- *необходимостта на личността да избяга от изолацията и духовната самота.*

В онтогенетичното развитие човекът изгражда връзки на принадлежност към определени структури. Те гарантират сигурността и ориентацията на индивида в социалното пространство. Постепенно обаче, границите на развитие в **индивидуализирането на "Аз"-а** се разширяват и по пътя към достигането на пълно индивидуализиране човешкият индивид се освобождава от "първичните връзки" със света и се изправя пред нов проблем: *да се ориентира, да намери форми на сигурност, които са различни от онези, които са му били присъщи в периода на прединдивидуализирането му съществуване.* Рамките на това развитие се определят главно от обществените условия и частично от индивидуалните.

Ако икономическите, обществените и политическите условия не позволяват себеосъществяването на личността, то пораждат се тревожност и вътрешни конфликти, които дестабилизират човешкото съществуване по отношение на:

- *възможностите за себerealизация и самоактуализация в реалност, която игнорира общочовешките морални*

ценности за честност, справедливост, любов и привързаност и ги заменя с конвенционални регламенти на човешко съществуване – от типа богатство и материално благоденствие;

- смисъла да “си” в хармония със собствените (индивидуално-психични особености) потребности и личностна насоченост за **“пълнокръвно”** отдаване и следване на идеята за собствения “образ”, противопоставено на “образа”, който външния свят иска да наложи посредством репресия, социален контрол и санкции;

В тревожното съдържание на изведените последици се актуализира необходимостта от инициране на един конструктивен дебат сред представителите на социално-психологическата доктрина относно изследване на психологическата регламентация, обосноваваща битийната ориентация в индивидуалната жизнена парадигма.

Необходимостта от преосмисляне на същността и основните лайт-мотиви на човешкото съществуване детерминират съдържателните параметри на настоящото изложение. То има теоретико-аналитичен характер и е насочено към анализиране на **битийния модус на човешкото съществуване**.

ЦЕЛ на изследването е: да се концептуализират на теоретично равнище основанията на битийния модус като доминиращ за съвременния човек, с оглед хуманизиране на човешкото съществуване.

Същината на всичко казано дотук очертава и хипотезата на научното изследване, изградена чрез следната формулировка: **доминирането на битийната ориентация като алтернатива в човешкото съществуване е предпоставка за самоосъществяването на личността**.

Дори и ненаучните наблюдения на всекидневието разкриват, че в поведението на хората от дадена общност има дълбоки различия. Научното обяснение на този факт предполага

изучаване на причините за открояващите се несъответствия в използваните поведенчески модели. Оказва се, че **основна детерминанта** за различието между един човек от друг е **съдържанието на системата от ценности**.

Именно, от характера на **ценностните ориентации** Е. Фром извежда и обосновава **психологическото съдържание на битийно ориентираната личност** (11,12,13).

Според него предпоставките на **‘битиения модус’** са свързани със способността на човека да **бъде активно “положен” върху действителността**. Това предполага **личността да проявява всекидневно вътрешните си потенциали за креативност и творческа функционалност на “Аз”-а**.

“В съвременния език – казва Фром, – активността обикновено се определя като качество на поведението, което води до видими ефекти чрез изразходване на енергия” (11, с.145).

Така, интерпретирането на активността като компонент на поведението по-скоро деформира смисъла, който Е. Фром придава на активната личност. Той обръща внимание на факта, че съществува разлика между **заетост** и **активност**. По-категоричното диференциране на тези категории е осъществено посредством въведените от Фром две разграничителни понятия за правилното разбиране на активната личност (пак там):

- **Отчуждена активност** – при нея личността не се преживява като активен субект на своята дейност, а по-скоро е насочена само към резултата от дейността;
- **Неотчуждена активност** – при нея личността се преживява като субект на дейността. Неотчуждената активност е процес на раждане на ‘нещо’, на създаване на ‘нещо’. При този вид активност личността е свързана всеотдайно към резултата от дейността. Дейността е проява на способностите и в този смисъл тя е **продуктивна дейност**, т. е. **ползотворна личностна активност**.

Фром уточнява, че когато говори за **‘продуктивна’ активност**, той изключва намерението на личността на всяка цена да сътвори нещо ново. Той разглежда **‘продуктивната’ активност** като **качествена характеристика на участието на личността в конкретната дейност**.

В обобщение на казаното или като есенциален критерий, може да се определи, че **продуктивната активност е белег на вътрешна задълбоченост на “Аз”-а към условията на живот и дейност**.

При по-задълбочено фокусиране върху различията между хората, става ясно, че за някои от тях значимост придобива тенденцията **“да се отдават на другите”**. В тази поведенческа стратегия, водещо място се приписва:

- на способността на личността да обича истински друга личност;
- на способността на личността да има стремеж за единение и солидарност със себеподобните си.

Алтруистично ориентираните личности са **положени в ‘битийния модус’**, тъй като целия си живот те посвещават на самоексплоатирането си за другите. Неслучайно в палитрата от обществени професии са се установили две основни категории:

- едните за *производство на стоки и блага*;
- а другите за *възпроизводство на човешкия фактор и усъвършенстване на неговия вътрешен ресурс* (педагози, медици, служители на църквата, учени и др.).

От друга страна, анализирането на битийната модалност на човека може да бъде разглеждано и в контекста на **специфичните условия на съществуване на човешката общност**.

Предвид изработените механизми за социална унификация, посредством възпитателните институции, битийно ориентираната личност може да бъде използвана за постигане на користни цели.

Фром дава за пример, т. нар. **симбиотична привързаност** на личността към: майка, идол, племе, народ, класа, общност, религия, секта, професионална организация и т.н. Тази **симбиотична привързаност** може да *послужи като база за изкривено себереализиране на алтруистичната нагласа.*

Така, може да се допусне, че от ценностите и нормите на социалната структура се определя доминирането на притежателния модус или трансформирането на битийния модус в притежателен.

За настоящата разработка основен дискурс се явява необходимостта от запазване на битийния модус като алтернатива за смислено човешко съществуване.

В този аспект, най-ефективният начин за разбиране и на тази основа за намиране на психологични механизми за утвърждаване на битийната ориентация с присъщите ѝ хуманистични тенденции, е *да се акцентират характеристиките на битийната личностна мисия.*

Тя може да бъде разглеждана като **синтез** от осъзнати личностни нагласи:

- *персонологични характерови черти* – каква иска да бъде личността;
- *поведенчески постижения* – какво иска да направи, постигне личността;
- *ценностни ориентации* – на какво личността приписва смисъл и значение;

В този контекст, **“изявлението” за битийна личностна мисия се превръща в жизнен стандарт, конституция за отделния индивид или ‘изкристализирала’ в индивидуалното съзнание “Аз”-концепция.** То се разглежда като императив, според който:

- **се вземат всички важни решения;**
- **разрешават се различните всекидневни проблеми;**
- **извършва се промяна, при непроменимото чувство за това кой си, за какво живееш и какво цениш;**

Човешкото съществуване е израз на ценностните нагласи на личността по отношение на удовлетворяване на собственически или хуманни стремежи.

По думите на Питър Бъргър, “индивидуалната автономия зависи исторически от неуловимата балансираща игра между свободи и отговорности, между освобождаването от комуналните връзки и сигурността в общностите” (3; с.135).

Институционалното закрепване на тази **“балансираща игра”** е свързано с появата на основните социални институции – семейство и религия. Тяхната функция да обезпечават индивида с надеждна “база” за интернализиране на широкия “публичен” свят се интерпретира в посредничеството им при установяване на фундаменталната жизнена парадигма по отношение на битийния или притежателен модус на съществуване.

Като анализира сложния характер на отношение между социално-икономическата структура на една цивилизация и нейната култура, Даниел Бел отбелязва, че **културата се превръща в един от най-динамичните компоненти на съвременната цивилизация** (1; с. 85).

Следователно, хората предпочитат да се идентифицират единствено чрез принадлежащите им артефакти, а не по силата на личностните си вкусове, жизнени стилове и индивидуално поведение.

Безспорен е фактът, че материалната култура обсебва духовното съдържание на човешките идеали, като ги материализира. Изследователски акцент на трансформацията на висшата култура като част от материалната, поставя Х. Маркузе в научния си труд “Едноизмерният човек” (5; с. 86-87). Тази исторически обособила се асимилация може да се разглежда двуаспектно:

- **като установяване на културно равенство за всеки индивид;**
- **като съхраняване на господството над всеки индивид.**

В своето отношение към всекидневния живот съвременният човек пренебрегва продуктите на висшата култура: класическите образци на литературата, музиката и пр.

Екстраполирано в този аспект, господството на индустриалното общество осъществява *отчуждението на личността от най-интимната ѝ същност – нейната духовна насоченост и себереализация.*

Разглеждането на влиянието на културните ценности върху различните сфери на дейност аргументира анализа на човека в съвременната действителност през призмата на конфликта между двете ориентации на характера – притежателна и битийна.

Както стана ясно, всяка от противоборстващите ориентации има дълбоки антропологични основи. Ако човек ориентира начина си на живот към притежанието, то той ще се изразходи в стремежа всяко нещо да стане негов обект на притежание. Противно на това, при битийната ориентация жизнената цел е насочена към собствените психични сили.

Ако индивидът иска да премине от притежателния към битийния модус, то това би имало ефект само в случаите, когато личността промени вътреструктурната си организация и своето отношение към смисъла на живота. Това може да се тълкува като акт на нова преориентация на човешкото съзнание, относно характера на съществуване.

Цената, на която се освобождава личността от “оковите” на обществото е висока и може да бъде интерпретирана в семантиката на категорията “алиенация”.

Стремежът към автономност в днешно време нараства заедно с изискванията на хората към държавата. От държавата се изисква уважение към тяхната автономност, но същевременно и засилена защита на техните интереси. В разкритото противоречие като че ли се крие и истината за нашия съвременник. По думите на Паскал Брюкнер съвременният човек

представлява “сбор от всички битки, които са го оформили, весела кабафония от консерватор, революционер, агностик и вярващ, които дърпат на различни страни, с една дума – мъничък хаос от противоречащи си идеи, който иска всяко нещо и неговата противоположност.” (2; с.61).

Като създател на концепцията за **самоактуализацията**, Курт Голдщайн определя, че това е фундаментален процес, принадлежащ на всеки жив организъм и изразява тенденцията му да актуализира във възможно най-висока степен своята природа и индивидуални способности.

Посочената фактичност намира своето отражение и в контекста на човешкото съществуване. Е. Маслоу разработва концепцията за **самоактуализиращата се личност** (6). Нейните съдържателни измерения придобиват значение на **алгоритъм за постигането на продуктивна промяна на съзнанието и поведението като автентичен израз на индивидуално съществуване, релевантно на битийния модус**.

В своите обобщения за йерархията на потребностите Маслоу се концентрира върху двата основни вида мотивация: **дефицитна и битийна**.

Именно в битийната мотивация се осъществява личностната насоченост към търсене на позитивните ценности, т. е. външните обекти се ценят като такива сами по себе си, а не спрямо тяхната притежателна модалност за индивида.

Всичко казано дотук подкрепя аргумента, че са необходими радикални икономически и технологични промени, предприети в световен мащаб за избягване на дехуманизацията на човешкото съществуване. Тези промени са възможни само, ако настъпят фундаментални изменения в човешките ценности и нагласи като продуктивна социална ориентация, които биха довели до възникването на нова етика и ново отношение към природната и обществената реалност.

Състоянието на самоактуализация предполага подходяща социална реалност, в която индивидът по пътя на социалното учене да формира:

- *чувство за отговорност;*
- *самостоятелност при вземане на решение;*
- *стремеж към овладяване на “същността” в заобикалящата действителност;*
- *относителна независимост от културата и човешкото обкръжение.*

В този смисъл, значимост придобива твърдението на Маслоу, че каквото и да прави човек, той трябва да го прави с определено настроение, което произтича от самата природа на неговата личност.

Спонтанността и естествеността са два основни критерия за различаване на състоянието на самоактуализация. Те са и базисните необходимости относно САМООСЪЩЕСТВЯВАНЕТО в парадигмата на МЕТАМОТИВАЦИЯТА, т. е. актуализиране на потребността от ‘справедливост’, ‘съвършенство’, ‘красота’ и ‘истина’ като висши ценности, заложен в човешката природа за преодоляване на екзистенциалните и историческите дихотомии.

Метамотивацията може да приема форма и на ‘посвещение’ на определени идеали и цели и по този начин да детерминира “Аз”-ефективност, релевантна на състоянието САМОДОСТАТЪЧНОСТ.

Афоризмът на Фридрих Ницше “Стани този, който си!” (9) и убеждението на Маслоу “...че всички хора в детството си са били спонтанни и остават такива в дълбините на съзнанието си, но че като допълнение на тази способност имат много повърхностни, но могъщи ограничения, то става ясно защо тази спонтанност се проявява толкова рядко. И ако тези сили биха били снети, то вероятно би било възможно всеки да проявява особен вид творчество и активност” (6), *са ярка илюстрация*

и безусловна аргументация за логическото твърдение на АЛТЕРНАТИВАТА 'БИТИЕН МОДУС' като израз на пълно използване на способностите, таланта и потенциала на СЕБЕРЕАЛИЗИРАЩАТА СЕ ЛИЧНОСТ.

Макар и конкретно анализиран във фокуса на *алтернативата битиен модус в условията на съвременното общество*, проблемът за **ЧОВЕШКОТО СЪЩЕСТВУВАНЕ** притежава актуалност, измерима в контекста на **НЕПРЕХОДНОТО**.

Настоящата разработка си постави за ЦЕЛ да концептуализира теоретичните основания на битийния модус като алтернативна доминанта за съвременния човек.

С оглед на това, в *теоретико-аналитичен аспект* се проследи и доказва, че човекът е индивид, който "обеднява" разнообразието от наследени и придобити качества в тоталната личност, и че последната се развива, свързвайки се със света при разнородни и променливи условия.

В резултат на актуалния прочит на възгледите на Фром за социалната обусловеност на човешката природа и уникалността на човешкия характер се предлага **алгоритъм за промяна на индивидуалните нагласи по отношение интернализирането на битийния модус като алтернатива за човешкото съществуване.**

По-важните **компоненти** на този **АКТ** са:

- *произвеждането на стоки и услуги да бъде в съответствие на реалните потребности на обществото, а не на преследването на печалба;*
- *да се преустанови репресивното отношение на икономическите структури спрямо работещият индивид;*
- *да се формира у личността "здрава доза" на потребление на социалните продукти;*
- *да се формира активно отношение и поведение към човешкото съществуване;*

Изброените **ХАРАКТЕРИСТИКИ** могат да придобият **реални измерения**, когато:

- личността притежава чувство за идентичност и себе-увереност въз основа на вътрешната убеденост, че “е”, а не въз основа на притежаваните вещи и власт;
- личността притежава чувство за сигурност и отвореност към света въз основа на вътрешната потребност от привързаност и любов към другите, а не въз основа на желанието за доминиране;
- личността притежава съзнание за собствения потенциал и го операционализира в дейности, които актуализират смисъла на човешкото съществуване;
- личността формира нагласа за перманентно саморазвитие като цел на съществуването;
- личността притежава съзнание за необратимите моменти в хода живота и ги приема по адекватен начин;
- личността притежава цел за живеене през всеки ден от съществуването си;

В съдържателното си значение с актуалност изложението постави въпроса “КАК” така изведените когнитивни конструкции могат да се “случат”. И тъй като става дума за автентична промяна /“тук и сега”/ на индивидуалното съзнание, респективно на отхвърляне на доминиращия /непродуктивен/ социален характер, то подобни мащабни възможности притежава единствено образователната институция като МИСИОНЕР в отстояването на духовната еманация в съществуването на личността.

Смяната на съдържателните компоненти в досега осъществяваното социално учене изисква следва да бъде по посока на:

- акцентите в обучението и във възпитателната дейност сред подрастващите.

Това налага АКТУАЛИЗИРАНЕ на основните елементи на БИТИЙНИЯ МОДУС, т. е. – *изграждане на ценностни нагласи, релевантни на духовното, а не на материалното себе-осъществяване.*

- акцентите в социално-психологическите въздействия върху обществото;

Това налага да се **РАЗЯСНЯВА** и **СУГЕСТИРА** *битийна любов, доверие, стремеж към самоусъвършенстване, професионална реализация.*

Разширяване ролята на психолозите при разрешаване и управление на междуличностни конфликти с различно естество (семеини, трудови, обществено-политически и пр.);

Като лица с компетентност относно **ТОЛЕРАНТНОСТТА** в социалната интеракция, те осъществяват медиаторски функции при съхраняване на общочовешките ценности *и в частност – фокусират междуличностните отношения в смисъла на МЕТАМОТИВАЦИЯТА като механизъм за преодоляване на завистта, користта, ревността, безскрупулността съперничество, алчността и пр.*

Литература

1. Бел, Д., Културните противоречия на капитализма, С., 1999
2. Брюкнер, П., Меланхолията на демокрацията, С., 1997
3. Бъргър, П., Капиталистическата революция, С., 1998
4. Маркузе, Х., Едноизмерният човек С., 1997
5. Мотивация на личността, С., 2002
6. Московичи, С., Социална психология, т. I и т. II, С., 1998
7. Муние, Е., Увод в екзистенциализма, С., 1993
8. Ницше, Фр., Човешко твърде човешко, С., 1993
9. Радев, Р., Антична философия, С., 1997
10. Стивънсън, Л., Седем теории за човешката същност, С., 1994
11. Фром, Е., Да имаш или да бъдеш, С., 1996
12. Фром, Е., Изкуството да обичаш, С., 1992
13. Фром, Е., Бягство от свободата, С., 1992
14. Фром, Е., Психология и етика, М., 1993

Пол и гендер

Кольо Тодорков

Съвременните социални науки, в това число и психологията, различават понятията пол и гендер. Често обаче тези понятия и техните производни се употребяват като синонимни (така постъпва например известният специалист по психология на половите различия Е.Маккоби), но в действителност между тях има съществено различие, и неговото разкриване не е лишено от смисъл.

Понятието “пол” е твърде сложно и многозначно като научна категория. В най-общ вид то обозначава комплекс от морфологични и физиологични особености, определящи индивида като мъжки или женски. При човека, в това понятие се включват биологическите характеристики на мъжа и жената. Освен това то може да се определи като съвкупност от взаимноконтрастиращи генеративни (от лат. *genero* – раждам, произвеждам) и свързаните с тях признаци. Тези признаци обаче не са еднакви у различните животински видове и те предполагат не само репродуктивните свойства, но и цялата палитра на половия диформизъм (от гръцкото *di* – двойно, два пъти и *morphe* – форма), т. е. различието в анатомическите, физиологическите, психическите и поведенческите характеристики на индивидите от дадения вид в зависимост от пола. При това едни от половите различия са противоположни, взаимноизключващи се, а при други са налице само количествени разминавания, допускащи многочислени индивидуални варианти на проява.

В социума, а също така и в науката, много време господства виждането, че половата принадлежност на индивида е нещо еднозначно и цялостно. Но в ХХ век се разкри, че полът е сложна, състояща се от много нива система, чийто елементи се формират по различно време и на различните стадии от индивидуалното вътреутробно и онтогенетично развитие на човека. И от тук произтече разчленяването на пола на по-дробни понятия като: хромозомен или още генетичен пол – определящ се от ХХ (самка) или ХУ (самец) хромозомите у човешкия зародиш, които се създават още в момента на оплождането и съставят бъдещата генетична програма на развитие на организма, в частност, диференциацията на неговите полови жлези – гонадите и от тук гонаден пол. Първоначално зародишните гонади още не са диференцирани по пол, но след това Н – У антигенът, характерен само за мъжките клетки и правещ ги несъвместими с имунната система на женския организъм, програмира превръщането на зачатъчните гонади на мъжкия плод в семенници, а зачатъчните гонади на женския организъм автоматично се превръщат в яйчници; хормонален (пренатален) пол – зависещ от това, че след 7-та седмица от вътреутробното развитие гонадите започват да отделят полови хормони (андрогени – тестостерон и естроген), под чието влияние започва формирането на съответни мъжки или женски, вътрешни и външни репродуктивни органи. Освен това, от тях зависи диференциацията на нервните пътища, на определени отдели в главния мозък, регулиращи половете различия в поведението; паспортен, граждански пол – определя се от социума при раждането на детето въз основа на гениталната му външност и на чиято база то се възпитава като мъж или жена. Важна роля при този процес има, както самосъзнанието на детето, така и отношението към него от обкръжаващите го хора, зависещо доколко външността му съответства на гражданския пол; социален пол – пол според избраната от човека социална полова роля, която

може да бъде различна за един и същ човек в различни ситуации; психичен пол – зависещ от това как конкретният човек се самовъзприема като представител на единия или другия биологичен пол

Описаната хронология на половото развитие на хората показва, че първоначално биопотенциалният зародиш става самец или самка не автоматично, а в резултат на последователен ред от диференциации, всяка от които се основава на предходната, но привнася нещо ново. На всеки етап от половата диференциация съответства определен критичен период, когато организмът е най-чувствителен към дадени въздействия.. Ако критичният период по някаква причина бъде “пропуснат”, то последствията от това са в голямата си част необратими. Тук действа така наречения принцип на Адам (допълнителност на мъжката диференциация): на всеки от критичните стадии на развитието, ако организма не получи никакви допълнителни сигнали или команди, половата диференциация автоматично върви по женски път на развитие, и ето защо за създаването на самец на всеки от стадияте е необходимо да се “добави” нещо, потискащо женското начало.

Анализирайки проблема за пола, следва да бъде отбелязано, че в научен психологичен аспект той е разглеждан по различен начин от времето на неговото поставяне до сега. Така според И.Кон (позоваващ се на периодизацията на К.Джаклин) в първите две десетилетия на 20 век. малобройните изследвания върху психическите особености на мъжете и жените обикновено са се осъществявали под рубриката “психология на пола” (psychology of sex) като при това полът се е отъждествявал често със сексуалността. През 1930 – 60-те години “психологията на пола” се сменя от “психологията на половите различия” (sex differences), при която тези различия вече не се свеждат към сексуалността, но в голяма степен са се считали като вродени, зададени от природата. В края на 70-те години на миналия век,

като следствие от това, че кръгът на изследваните психически явления при мъжете и жените се разширява, а биологичният детерминизъм отслабва, терминът “психология на половите различия” се сменя с по-неопределения – “различия, свързани с пола” (sex related differences), като при това се предполага, че тези различия могат да нямат биологически предпоставки (Jackling, 1992). През 80-те години половите различия започват да се наричат “гендерни различия” (gender differences), които пък изобщо могат да бъдат небологично детерминирани.

Естествено на базата на различните разбираня за същността на психическите полови различия между мъжете и жените са се променяли и представите за мъжките и женските качества, и за способите за тяхното определяне. А с появата през 30-те години на 20 век на специални психологически тестове за измерване на мъжествеността и женствеността този проблем става особено остър, тъй като изпъкват няколко важни обстоятелства, които следва да бъдат отчитани при анализа на половите различия: първо, всеки мъж или жена, като личности, притежават в различна степен развити мъжественост и женственост, т. е. те могат да бъдат повече или по-малко мъжествени, женствени или андрогинни, да съчетават своеобразно в себе си типично мъжки и типично женски физически и психически качества и свойства (разбира се, тук се изключват репродуктивните свойства, където мъжете и жените са противоположни, алтернативни, взаимноизключващи и взаимнодопълващи се начала); второ, мъжките и женските качества и свойства са разностранни и многомерни. Така например едно “мъжко” телосложение може да се съчетава с “женски” интереси и чувства, и обратно, защото много от нещата зависят от ситуацията и сферата на изпълняваната от мъжа или жената дейност (например една жена, занимаваща се с бизнес може да бъде твърда, агресивна в своите дела и нежна в леглото); трето, социалните представи за мъжественост и женственост, както и измерващите ги

психологически средства (тестове), в голяма степен се основават не на строги аналитични научни теории, а на житейските наблюдения и обобщения. Обикновено се определят някои качества и свойства като мъжки въз основа на това, че в житейската практика те се срещат по-често или по-силно при мъжете, което съвсем не означава, че не се притежават и от жените, и обратно разбира се. Станалите и ставащите (особено бурно през последните десетилетия) изменения в социалното и професионалното положение на жените и мъжете подкопаха много от познатите социални стереотипи за това какво е мъжествеността и какво е женствеността, и наложиха необходимостта да се разглеждат случаите на проява на мъжественост от жените и на женственост от мъжете не като отклонения от нормата (девиации), а като нормални, естествени и даже необходими неща.

Посочените и други обстоятелства налагат необходимостта от уточняване на научната терминология по отношение на анализирането и обясняването на различията между мъжете и жените. Така в 1960 -1970 –те години социалните и психологическите аспекти на взаимоотношенията между мъжете и жените започват да се описват с такива понятия като “полова роля”, “полова идентичност”, “половоролеви очаквания”. Тези термини ясно показват, че става дума не за природни, а за социални, интерактивни отношения, норми и т.н. Но употребата на думата “полово” като прилагателно води обикновено до определени нежелателни значения и асоциации. На първо място, думата “пол” и нейните производни обикновено се асоциират във всекидневието със сексуалността, въпреки, че много, даже явно биологически, процеси и отношения не са свързани с нея. На второ място, тази терминология неволно или волно предполага, че социокултурните различия между мъжете и жените са само надстройка, форма на проява или способ на оформяне на фундаменталните, базовите, универсалните различия, обусловени от половия диформизъм.

Ето защо за да се избавят от тези асоциации и да се преодолее биологичния редуccionизъм, учените въвеждат в научно обръщение понятието гендер (джендър от английското gender, от лат. gens – род). В английския език тази дума обозначава граматическия род, който с пола няма нищо общо.

Думата “гендер” (използваме тази транскрипция на дума “gender”, защото тя е по-добре звучаща, според нас, на български език в сравнение с думата “джендър”) е заимствана от граматиката и е въведена в науката от видния сексолог Джон Мани (1955), на който при изучаването на хермафродизма и трансксуалността му се е наложило да разграничи общополовите свойства, пола като фенотип от сексуално-генеталните, сексуално-еротичните и сексуално-прокреативните качества. По-късно, през 1958 г., американският психоаналитик Роберт Столер предлага да се използва тази граматическа категория, за да се подчертае двойствената природа на пола на човека: от една страна биологическата му същност, а от друга – социокултурния феномен, влиянието на социума за формирането на пола и половете различия между хората.

Терминът “гендер” е бил използван за да се подчертае фактът, че биологическите характеристики на сексуалността са дадени на човека в непосредствен вид, а винаги се пречупват през призмата на индивидуалното съзнание и социалните представи, т. е. те съществуват под формата на субективни и фиксирани в културата знания за тях.

С употребата на граматическата категория “gender” се цели да се подчертае и това, че видимите личностни различия, които са характерни или типизират мъжете и жените не са свързани пряко с действителните биологически детерминанти, а се определят от спецификата на социалните взаимодействия, в които мъжете и жените са включени като носители на субективни знания за своите полови признаци.

В действителност характерните признаци на “мъжкия” и “женския” тип поведение, почти винаги се оказват и социал-

ни качества на личността: групов статус и свързаните с него отношения на власт (доминиране/подчинение), социални роли (майчинство/бащинство), ниво на социална активност и т.н.

Видно е също така, че личностните особености, които обикновено в социалното съзнание са тясно свързани с биологичния пол, възникват само в определена система на социално-психически отношения. И именно поради това Р.Столер предлага използването на категорията “gender” за отбелязване на пола, определян единствено и само в контекста на междуличностните и социалните отношения, на личностните и поведенческите характеристики.

Появата на новия термин, отразява факта за социокултурната обусловеност на свързаните с биологичния пол психически различия между мъжа и жената, като по такъв начин се прекъсва класическата традиция на социално-психологичен анализ на половите характеристики на личността, в която главно място са заемали биологичните детерминанти.

И така, съотношението на понятията “пол” и “гендер” би могло да се представи в следният вид: биологичният пол е даденост, а гендерът е постигнатият социален статус, който е предопределен от изпълнението на определена социална полова роля от личността; полът се отнася към биологията (гени, хормони, нервна система, морфология), а гендерът към културата, психологията, социологията.

Тук обаче е необходимо да се отбележи, че разбирането на гендера като съвкупност от социални полови роли е в определена степен е проблематично, защото дадена социална роля може да се приема или да се отказва, отхвърля от личността. Социалната полова роля не е твърдо и завинаги свързана със социалния статус или социалния контекст на човека, тъй като те в значителна степен са ситуативни и нямат личностна и социална вкорененост.

В социума не съществува унифициране на гендерния репертоар, и всяка личност може да изпълнява различни соци-

ални роли, несъвместими една с друга и встъпващи в ролеви конфликт. Едни хора демонстрират изразена гендерна схематичност, опирайки се на типични образци, на съответстващи качества и модели на поведение. Други отделят по-малко внимание на точното възпроизвеждане на готовите образци, усвоявайки това, което им се струва по-подходящо от различните гендерни схеми.

Следователно в гендерът като система се включват различни компоненти, които според Дж. Лорбер могат да се определят като:

- категория на пола – принадлежност на личността към даден биологичен пол по рождение в зависимост от гениталиите;
- гендерна идентичност – лично възприемане на своята полова принадлежност във връзка с предписаните на даденият пол социален статус и социални функции;
- гендерен брачен статус – осъществяване или неосъществяване на предписаните от социума вид ухажване, репродуктивно поведение и родителски роли;
- сексуална ориентация – социално или индивидуално разбирали образци на сексуални желания, чувства, практики и идентичности;
- гендерна структура на личността – усвояване образците на социално приемливите емоции и чувства;
- гендерни процеси – социални практики на възпитание и обучение в гендерно поведение;
- гендерни убеждения – приемане или отхвърляне на господстващата в обществото гендерна идеология;
- гендерен дисплей – изявяване в качеството на определен тип гендерна личност, посредством облекло, козметика, украшения, телесни маркери.

И така, обобщено изразено различията между пола и гендера могат да се представят по следният начин:

ПОЛ	ГЕНДЕР
<i>Естествено явление</i>	<i>Социално конструирано явление</i>
Мъж, жена	Понятията "мъжественост" и "женственост", а също така "мъжко" и женско" характеризират социалните качества на личността. При това първото има позитивен смисъл по отношение както на мъжете, така и на жените, докато второто е позитивно по отношение на жените и негативно по отношение на мъжете.
<i>Вроден</i>	<i>Придобит</i>
Проявява се в различни гениталии и репродуктивни функции. Мъжете и жените от вида Homo sapiens са идентични независимо от социалното си положение, културата, традициите на конкретното общество	Проявява се в определени качества на мъжете и жените, в поведението, социалните роли и задължения. Мъжете и жените се различават помежду си вътре в пола в зависимост от своята раса, етнос, възраст, социална класа, религия, сексуална ориентация, родителски функции и други.
<i>Неизменен, постоянен</i>	<i>Променлив</i>
Генетическите особености, половите жлези, формата на тялото и анатомията на мозъка са характеристики на биологичния пол Даже една операция по смяната на пола не е способна да измени вроденото начало изцяло: генетичният статус на организма си остава предния, изменя се паспортният, гражданският, психичният, соматичният, хормоналният пол.	В различните култури при прехода от една среда в друга генедерът се променя. Той се променя и в процеса на историческото развитие на обществото.

Биологична линия на живота на човека	Социална линия на живота на човека
Зачатие, вътреутробно развитие, детство, пубертет, полово съзряване, юношество, младост, зрялост, старост, смърт.	Раждане, детство, преходна възраст, юношество, пълнолетие, младост, брак, зрялост, мъдрост, старост, смърт.
<p>Тези линии на живота при конкретната личност могат да съвпадат или да не съвпадат. Това зависи от дадените обстоятелства от живота на всеки човек.</p> <p>Например даден млад човек може да възприема себе си като уморил се от живота и преждевременно остарял, и обратно, възрастен човек може да бъде психически млад.</p> <p>Социалната смърт на човека може да настъпи по-рано от биологичната – например в случай на загуба на връзка с обществото, загуба на осъзнаването си като личност (или така нареченият "растителен" живот на човека, който е налице при много тежко заболяване или кома).</p>	

Литература

1. **Клецина, И. С.** Гендерная социализация. СПб., 1998.
2. **Кон, И. С.** Обсуждение темы "Проблемы и перспективы развития гендерных исследований в бившем СССР" //гендерные исследования, № 5, 2000.
3. **Кон, И. С.** Мужские исследования:меняющиеся мужчины в изменяющемся мире//Введеие в гендерные исследования. Часть 1, СПб., 2001.
4. **Крайг, Г.** Психология развития. СПб., 2000.
5. **Либин, А. В.** Дифференциальная психология: на пересечении европейских, российских и американских традиций. М., 1999.
6. **Попова, Л.** Психологические исследования и гендерный подход. //Женщина. Гендер. Культура. М., 1999.
7. Теория и методология гендерных исследований. М., МЦГИ, 2001.
8. **Eaglyq, A. H.** Sex differences in social behavior: socialrole interpretation. Hillsdale, NJ: Erbaum, 1987.
9. **Friedman, L.** Mathematics and the gender gap. Review of Educational Research, 59,1989.

10. **Hare-Musin, R. J.** Gender and the meaning of difference: postmodernism and psychology // Making a Difference: Psychology a. the construction of Gender. New Haven. 1990.

11. **Lott, B.** Dual nature of learned behavior: The challenge to feminist psychology// Making a difference: Psychology a. the constction of gender. New Haven. 1990.